Stephen Wickler

OPP AV DYPET

SJØFUNN AV SKIFER OG BEIN

Hamnestype enegget kniv med sagtannet dekor tatt opp fra Dypingen i Kvernsundet ved Grytøya (Ts.9469). Foto: Mari Karlstad, Norges arktiske universitetsmuseum.

Referanse: https://doi.org/10.33673/OOA20241/6
Bildene i denne boken har lisens CC BY-NC-ND 4.0, og kan kun kopieres og videreformidles i ikke-kommersielle sammenhenger, og må ikke endres eller bearbeides på noen måte.

Tema for denne artikkelen er en liten gruppe marine løsfunn fra yngre steinalder og tidlig metalltid som består av skiferredskaper og en harpunspiss av reingevir. Hensikten er delvis å sette søkelys på arkeologiske gjenstander i Universitetsmuseets samling som er lite kjent og undersøkt. Det er også et forsøk på å rette oppmerksomheten mot andre sjøfunntyper enn skipsfunn, som er de mest fremtredende.

Gjenstandene som presenteres, omfatter spydspisser og eneggede kniver av slipt skifer, som ble enten tatt opp fra sjøen av fiskere eller funnet i fjæresonen, i tillegg til en harpunspiss fra fjæra. Gjenstandsformene og funnstedene blir vurdert for å utforske hvordan og hvorfor funnene endte opp på sjøbunnen. Sjøfunnene er sett på som flersidige kilder som belyser aspekter av maritim aktivitet, slik som båtbruk og utvikling av båtteknologi, sjøfangst og rituelle hendelser.

BAKGRUNN

Slipte skifergjenstander er et fellestrekk hos flere maritime jakt-, fangst- og fiskersamfunn i nordlige sirkumpolare områder, og de dominerer redskapsteknologien i yngre steinalder også i Nord-Norge (Fitzhugh, 1974). Bruk av skifer representerte en endring i steinteknologi fra ca. 5000 fvt. og var det dominerende steinråstoffet frem til ca. 3500 fvt. Etter dette ble slipte redskaper av skifer redusert fra å utgjøre 70–80 prosent til 30 prosent av steinråstoffene som ble brukt (Jørgensen, 2021, s. 358). Skiferredskapene ble gradvis mindre, og formene endret seg over tid. Utviklingen er foreslått å skulle knyttes til en omlegging fra primær håndtering av marine pattedyr til prosessering av fisk (Jørgensen, 2021, s. 365).

Eneggede kniver representerer et stort og variert materiale og er ofte tolket som flensekniver for maritime jakt-fangst-fiskergrupper (Gjessing, 1942, s. 116; Fitzhugh, 1974; Skandfer 2022, s. 840). Skiferindustrien i Nord-Norge hadde en sterk maritim orientering, noe som kan henge sammen med at skifer er et forholdsvis mykt materiale som ikke skadet skinn i like stor grad som andre steintyper (Fitzhugh, 1974, s. 53). Skiferkniver er nærmere beskrevet i en artikkel i denne boka (Skandfer, 2023).

Fremveksten av skiferteknologi i yngre steinalder er trolig knyttet til utvikling av både maritim jakt- og fangstteknologi og mer effektive og pålitelige båter. En slipt helleristning med avbildning av en umiaklignende skinnbåt i antatt full størrelse, ca. 4,3 m lang, fra Ballangen i Nordland, som er strandlinjedatert til for 10 000 til 11 000 år siden, viser at skinnbåter var i bruk allerede i den eldste fasen av bosetning langs kysten av Nord-Norge (Wickler, 2019, s. 185; Gjerde, 2021). Nyere forskning viser at bosetning langs kysten i yngre steinalder var mer eksplisitt tilpasset sjøbasert mobilitet enn bosetningen i eldre steinalder var (Damm, Skandfer og Jordan, 2022).

SJØFUNN AV SKIFER

Et begrenset antall slipte skiferredskaper har siden 1895 blitt tatt opp av sjøen av fiskere eller plukket opp i fjæresonen eller på grunt vann, og levert til Tromsø Museum. Disse funnene gir oss et direkte innblikk i de maritime kontekstene som skiferredskapene tilhørte i yngre steinalder og tidlig metalltid. Opplysninger om samtlige kjente sjøfunn av slipt skifer fra Nord-Norge nord for Saltfjellet er vist i kartet og tabellen under.

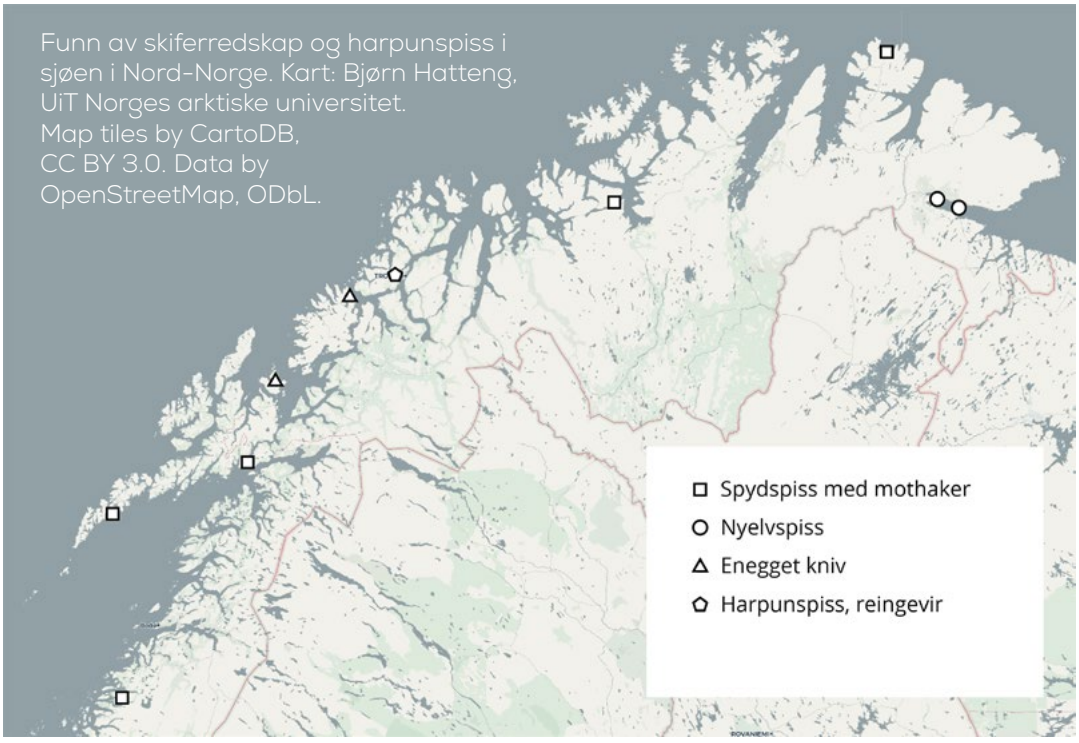

Funn av skiferredskap og harpunspiss i sjøen i Nord-Norge. Kart: Bjørn Hatteng, UiT Norges arktiske universitet. Map tiles by CartoDB, CC BY 3.0. Data by OpenStreetMap, ODbL.

Sjøfunn av slipte skiferredskaper og en harpunspiss av reingevir.

Funnsted	UTM33 koordinater[1]	Ts. nr.	Type	Farge	Lengde (cm)	Maks. bredde (cm)	Maks. tykkelse (cm)
SPYDSPISSER							
Mehamn havn, Gamvik k.; funnet under mudringsarbeid	7930856N 9626300	10616	Samaspiss med hengende mothaker og hakk i basis av tangen	grå	14,3 (opprinnelig ca. 15,0 odden mangler)	3,55	1,00
Innerkåven, Langfjorden, Alta k.	7797766N 7962350	8146	Samaspiss	sort	11,0 (opprinnelig minst 11,5)	2,8, opprinnelig ca. 3	0,74
Tjeldsundet ved Lødingen, ca. 46 m	7589504N 5419040	B8846	Samaspiss. Mothakene er stor og nesten rette; den ene er litt mindre enn den andre; tangen er tvert avskåret	mørkgrå	19,0	4,3	1,30
Ballstad, Vestvågøy k; fjæra	7550840N 4392800	3084	Ballstad typeeksemplar; kort og bred	mørk grågrønn	7,7 (tangen 1,7)	4,5, opprinnelig ca. 5,8	0,85
Kjeldal, Bjærangfjorden, Meløy k.; fjæra	7405148N 4443910	4111	Samaspiss; vannslitt og basis del av tangen slått av	grågrønn	11,4	3,7	1,10
Varangerfjorden; sør for Nesseby-grunnen (2005), ca. 82 m	7838634N 1021598Ø	---	Nyelvspiss (utstilt på Varanger Samiske Museum)	svart	17,2	1,5	--
Varangerfjorden; (1895), ca. 183 m	----	1263	Nyelvspiss; temmelig smal i forhold til lengden uten mothaker; mangler ytterst del av en spiss odd	mørk gråbrun	17,3 (opprinnelig ca. 18,0)	1,0	0,53
ENEGGEDE KNIVER							
Dypingen i Kvernsundet, Grytøya, Harstad k.; ca. 55 m	7649456N 5625460	9469	Hamnestype; bladets rygg har sagtannet dekor, og på undersiden av skaftet er det to hakk.	grønn	14, derav skaft 6,5, blad 9,0	2,7	0,50
Mellom Sand og Gavelen i innløpet til Stønnesbotn, Nord-Senja; 110–128 m	7715237N 6144800	9470b	Skånlandtype; litt av skaftenden mangler	grå	11,6, derav bladet 9,15, skaftet 2,6	5,4	0,75 (skaftende)
	7715237N 6144800	9470a	Risviktype	grå	18,9, derav skaftet 9,2, bladet 15,3	5,7	1,05
	7715237N 6144800	9470c	Ligner på Røsåstype; rygg-linjene er helt rette fra odd til skaftende, og hele bladets rygg har sagtannet dekor	grønn	16,3 cm, derav skaftet 6,2, bladet 13,5	4,4	0,59
HARPUNSPISS-GEVIR							
Olajordneset, Kvaløya, Tromsø k.; fjæra	7730907N 6450510	11398	Enkel mothake på begge sider og basis med avrundet tange	---	23,5	2,8	0,60-0,96

[1]alle UTM koordinater er estimert

SPYDSPISSER

Flertallet av skiferredskapene som er funnet i sjøen, er bredbladete spydspisser med tange og spisse mothaker, det Gutorm Gjessing kalte samatypen (type 2) (1942, s. 138–141). Slike spisser hadde hovedbruksperiode ca. 3500–2000 fvt. i yngre steinalder og erstattet store, bladformete spydspisser (Jørgensen, 2021, s. 362). Typen ble først klassifisert som bredbladete spisser av Brøgger (1909). Petersen (1937) mente, med utgangspunkt i en spiss som ble tatt opp fra ca. 46 meters dyp i Fillfjorden på Hitra, at slike spisser ble brukt til fangst av større sjøpattedyr som vågehval og sel. Han nevner tre andre lignende spisser som var tatt opp fra dybder ned til ca. 55 meter, deriblant en fra Meløysundet og en fra Tjeldsundet (B8846) i Nord-Norge.

Spissen fra Tjeldsundet (B8846) er en av fire samaspisser som er beskrevet her, og den ble tatt opp ved Lødingen fra ca. 46 meters dyp. Spissen tilhører samlingen til Universitetsmuseet i Bergen. Den er usedvanlig godt bevart, med store og nesten rette mothaker, den ene litt mindre enn den andre.

Samaspiss tatt opp fra Tjeldsundet ved Lødingen (B8846). Foto: Adnan Icagic, Universitetsmuseet i Bergen.

De tre andre spissene oppbevares ved Universitetsmuseet i Tromsø (UM). En ble tatt opp i torskegarn fra ukjent dybde i Innerkåven i Langfjorden i Alta kommune i 1978 (Ts.8146). Basisen er kortere enn mothakene, og et stykke ved den ene mothaken er slått skrått av. Under mudringsarbeider i havna i Mehamn i Gamvik ble en tilsvarende spiss tatt opp i 1983 (Ts.10616). Spissen har hengende mothaker og hakk i basis av tangen. Den er sammenlimt av flere deler, og odden mangler. Den fjerde samaspissen ble funnet av en skolegutt, i fjæra i Kjeldal på nordsiden av Bjærangfjorden i Meløy (Ts.4111). Spissen har et bredt blad og svakt asymmetriske mindre nedhengende mothaker. Det er karakteristisk at mothakene på slike spisser ofte er en del asymmetriske, noe som Gjessing (1942, s. 136) mener får spissene til å ligne på både beinharpuner og fiskespyd.

Samaspiss tatt opp fra Innerkåven i Langfjorden i Alta kommune (Ts.8146). Foto: Mari Karlstad, Norges arktiske universitetsmuseum.

Samaspiss funnet under mudringsarbeid i Mehamn havn i Gamvik kommune (Ts.10616). Foto: Mari Karlstad, Norges arktiske universitetsmuseum.

Samaspiss funnet i fjæra ved Kjeldal i Bjærangfjorden i Meløy kommune (Ts.4111). Foto: Mari Karlstad, Norges arktiske universitetsmuseum.

Typeeksemplaret til spissen som Gjessing (1942, figur 93) kalte ballstadtypen, ble funnet i fjæra på Ballstad på Vestvågøy (Ts.3084). Dette er en meget kort og bredbladet spiss med mothaker, der oddene er brukket. Ifølge Gjessing (1942, s. 138) er alle de ca. 30 spissene av denne typen funnet ved kysten, deriblant i Lofoten ut til Værøy, og i likhet med en del av de andre spydspissene med mothaker mener Gjessing at de kan være knyttet til sjøfangst.

Typeeksemplar av Ballstadspiss funnet i fjæra på Ballstad på Vestvågøy (Ts.3084). Foto: Mari Karlstad, Norges arktiske universitets-museum.

NYELVSPISSER

Nyelvspisser ble av Gjessing (1942, s. 168–170) beskrevet som «slanke, oftest elegante spisser med sterkt markert rombisk tverrsnitt, gjerne litt avsmalnende mot basis, som er tvert avskåret eller avrundet med plane breisider, slik at det trer fram et spissvinklet triangel ved basis». Lengden kan variere fra ca. 6 cm inntil 20 cm, mens bredden er ca. 1 cm, og odden kan være mere eller mindre spiss. Typens distribusjon er begrenset til kystnære områder i Nord-Norge, med en konsentrasjon omkring Ofoten. Det har vært en del debatt om den kronologiske plasseringen av nyelvspissene, men datagrunnlaget antyder at de ble tatt i bruk ca. 5000 fvt., og de ser ut til å forsvinne innen 3300 fvt. (Jørgensen, 2021, s. 362).

Et depot med elleve nyelvspisser, funnet i forbindelse med utgravninger på Slettnes på Sørøya i Vest-Finnmark, viser betydelig variasjon i farge og lengde, mens formen på tange og bladbredde, som er viktig for praktisk bruk, er nokså likt (Sommerseth, 1997, s. 44–45). Depotet kan ses som en verktøykasse for spesialisert sjøfangst.

De to kjente sjøfunnene av nyelvspisser, begge uten mothaker, ble gjort på dypt vann i Varangerfjorden. En av spissene (Ts.1263), fisket opp i 1895, er 17,3 cm lang og 1,08 cm bred, men mangler litt av odden og tangen.

Ytterligere en nyelvspiss ble tatt opp like sør for Nesseby-grunnen i 2005. Spissen er komplett med dimensjonene 17,2 x 1,5 cm. Ifølge Nicolaissen (1902, s. 148) ble spissen fra 1895 tatt opp fra 183 meter, mens Gjessing (1942, s. 168) skriver at det var funnet på 293 meters dybde. Spissen fra Nesseby-grunnen kom fra 82 meters dyp.

Nyelvspiss tatt opp fra Varangerfjorden i 1895 (Ts.1263). Foto: Mari Karlstad, Norges arktiske universitetsmuseum.

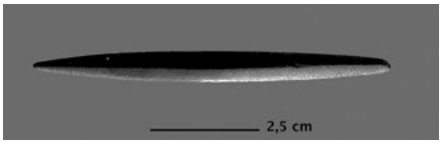

Nyelvspiss tatt opp fra Nesseby-grunnen i Varangerfjorden. Foto: Kopi av foto fra Varanger Samiske Museum tatt av Mari Karlstad, Norges arktiske universitetsmuseum.

ENEGGEDE KNIVER

Bare to steder, i Midt- og Sør-Troms, er eneggede kniver funnet i sjøen, og begge funnstedene ligger på betydelige dybder. En buet kniv (Ts.9469) ble tatt opp med garn fra 55 meters dybde på Dypingen i Kvernsundet, nordøst for Grytøya, på slutten av 1970-tallet. Kniven ligner mest på det Gjessing (1942, s. 102) betegnet som hamnestypen. Bladets rygg har sagtannet dekor, og på undersiden av skaftet er det to hakk som også ble tolket som dekor, ett nær skaftenden og ett i overgangen til bladet.

Tre eneggede kniver (Ts.9470a-c) ble tatt opp med garn fra 110–128 meters dyp nøyaktig samme sted, midt mellom Sand og Gavelen i innløpet til Stønnesbotn på Nord-Senja, og levert til Tromsø Museum i 1984. Først

ble én kniv funnet, mens de andre ble tatt opp på et senere tidspunkt, av de samme fiskerne. Knivene er hele og har ingen synlig slitasjespor etter bruk, i likhet med kniven fra Dypingen.

En av knivene ligner mest på røsåstypen hos Gjessing (1942, s. 114). Overkanten av bladet er rett fra odd til skaftende. Bredden på skaftet utvider seg jevnt mot bladet. Hele ryggen på bladet har sagtannet dekor som er veldig lik dekoren på kniven fra Dypingen, men med finere tenner. Søberg (1986) beskriver en lignende kniv fra Hitra i Sør-Trøndelag (T15104) som har sagtannet dekor langs ryggen på bladet og hakk på begge sider av skaftenden.

Hamnestype enegget kniv med sagtannet dekor tatt opp fra Dypingen i Kvernsundet ved Grytøya (Ts.9469). Foto: Mari Karlstad, Norges arktiske universitetsmuseum.

Røsåstype enegget kniv med sagtannet dekor tatt opp mellom Sand og Gavelen i innløpet til Stønnesbotn på Nord-Senja (Ts.9470c). Foto: Mari Karlstad, Norges arktiske universitetsmuseum.

Den andre kniven er en skånlandtype, opprinnelig identifisert av Brøgger (i Gjessing, 1942, s. 99–101). Ifølge Gjessing er bladet ofte breit og kraftig, med rettlinjet eller svakt innbuet rygg. Tilspissingen mot odden er kort, og skaftet står skrått på bladet.

Den tredje kniven er stor og kraftig, slik som risviktypen hos Gjessing (1942, s. 102). Den ligner på skånlandtypen, men har et lengre skaft, som går i jevn bue over i bladet både på egg- og ryggside. Denne knivtypen omfatter flere svært store eksemplarer, hvorav den største er 31,2 cm lang, ifølge Gjessing (1942, s. 102).

Skånlandtype enegget kniv tatt opp i innløpet til Stønnesbotn på Nord-Senja (Ts.9470b). Foto: Mari Karlstad, Norges arktiske universitetsmuseum.

Risviktype enegget kniv tatt opp i innløpet til Stønnesbotn på Nord-Senja (Ts.9470a). Foto: Mari Karlstad, Norges arktiske universitetsmuseum.

EN HARPUNSPISS AV REINGEVIR

Et sjøfunn av bein/gevir med direkte tilknytning til sjøfangst er en harpunspiss (Ts.11398) som ble funnet i fjæra på Olajordneset på Kvaløya nær Tromsø i 2000. Zoolog Robert Barrett ved Norges arktiske universitetsmuseum fant spissen ytterst i fjæresonen i en langgrunn bukt, hvor sjøbunnen består av en blanding av mudder og fin sand med underliggende leirelag. Bevaring av slike funn fra forhistorisk tid, og andre gjenstander av bein og gevir, er svært sjelden i sjøen. Lavt oksygeninnhold i leira kan forklare hvorfor harpunen er så godt bevart.

Harpunspiss av reingevir datert til tidlig metalltid funnet i fjæra på Olajordneset på Kvaløya i Tromsø kommune (Ts.11398). Foto: Mari Karlstad, Norges arktiske universitetsmuseum.

Utsikt sørover fjæra fra funnstedet for harpunspissen på Olajordneset på Kvaløya. Foto: Robert Barrett, Norges arktiske universitetsmuseum.

Harpunspissen er 23,5 cm lang med en største bredde på 2,8 cm, og tangen måler 2,5 x 2,5 cm. Tangen har et utvidet parti på 4 x 1,5 cm med innhakk til festing av line. Hoveddelen ovenfor tangen er 20 cm lang med en spiss mothake på hver side og et 2 cm langt innhakk. Spissen har et avrundet tverrsnitt som følger formen på geviret. Harpunen er karbondatert til 1295–1191 fvt. kalibrert på 95,4 prosent sannsynlighet (TRa-16579) i tidlig metalltid. Måling av d13C isotopverdien til –21.2 +/– 0.6 % er typisk for terrestriske dyr. Både utseende og vekt (49 g) indikerer at den ble laget av et gevir, noe som bekreftes av en ZooMS (engelsk for: zooarchaeology by mass spectrometry)-analyse utført av Youri van den Hurk ved NTNU-VM. Utsiden av geviret er mer nedbrutt enn innsiden og har antageligvis ligget eksponert en stund i fjæra. En SEM-analyse utført av Anthony Brown ved UM viser målbare forskjeller mellom de to overflatene. Overflaten med erosjonsspor har kanaler som er 2–3 mm dype, skapt fra nedbryting av porene. Det er også en konsentrasjon av jern (Fe) på utsiden som mangler på innsiden.

Spissen fra Kvaløya tilsvarer type h01 i en harpunspisstypologi utarbeidet for det nordlige Fennoskandia for perioden fra 7000–2000 år siden (Murashkin, Kiseleva og Malutina, 2019). Typen har en enkelt mothake på hver side og avrundet tange. Det er kun tre andre eksemplarer av denne typen, alle fra Kola.

Hvordan kom harpunen til å bli liggende ytterst i en langgrunn fjære? I den eldste delen av tidlig metalltid var havnivået ca. åtte–ni meter høyere enn i dag, og spissen ville da ha ligget i grunt vann, utenfor fjæresonen. Funnkonteksten tyder på at spissen ble mistet under fangst av småhval eller sel nær land, enten fra båt eller muligens ved seljakt på isen.

Det finnes nokså få sjøfunn av beingjenstander fra forhistorisk tid ellers i Norge. En liten fiskekrok av bein eller gevir ble nylig oppdaget under marinarkeologisk prøvestikking i sjøbunnen i en grunn bukt i Søgne i Vest-Agder (Wammer mfl., 2019). Fiskekroken er datert typologisk til neolitikum og ble sannsynligvis mistet fra en båt og oppbevart i undervannstorv. To andre beinfunn med lignende bevaringsforhold er også kjent fra Søgne, en harpun med seks mothaker fra Lundeelva og Norges eldste bevarte skjelettdeler av menneske, som er over 9000 år gammelt,

fra Hummervikholmen. En svært godt bevart øks/hakke laget av hvalbein ble funnet under mudringsarbeid i Kirkehavn på Hidra i Agder i 1997. Det er det eldste funnet som er direkte datert i Skandinavia, over 9000 år gammelt. Øksen var tidligere beskrevet som en beinhakke brukt som spesialredskap til fangst av sjøpattedyr (Wammer mfl., 2019), men ble nylig tolket som en rituell gjenstand og mulig offerfunn (Skar, Rosvold og Nymoen, 2022). Det ble muligens deponert i grunt vann, nær sjøen eller i sjøen, og bevart under en undervannstorv som var dannet i yngre steinalder. Sjøfunnene fra Agder synliggjør potensialet for flere lignende funn på havbunnen eller skjult i bunnsedimentene.

FORHISTORISK SJØFUNN OG UTVIKLING AV BÅTTEKNOLOGI

For å kjenne konteksten til de redskapene av skifer og bein/gevir som er beskrevet, er det avgjørende å erkjenne og forstå den sentrale rollen båter har hatt for kystsamfunnet, som et redskap for transport, kommunikasjon og livberging. Hvilke båttyper som var i bruk langs kysten i forhistorisk tid, er et sentralt diskusjonstema, men som også er problematisk fordi det finnes så få fysiske rester etter båter. De eneste daterte båtfunnene som er fra før jernalderen i Nord-Norge, er to padleårer fra yngre steinalder og en fra tidlig metalltid, som har blitt funnet i myrer langs ytterkysten (Wickler, 2019, s. 190). Padleårene ble brukt i lette og sjødyktig båter som egnet seg til langdistansetransport i åpne farvann. Mangel på fysiske spor etter båter gjør det nødvendig å bruke indirekte kilder, som for eksempel bergkunsten, for å kaste lys over båtutviklingen.

Avbildning av båter i helleristninger representerer trolig en blanding av virkelige og symbolske betydninger og hendelser som avspeiler verdensbildet til forhistoriske mennesker som kanskje ikke hadde noe markant skille mellom kosmologiske og reelle verdener. Det fant sted en eksplosiv økning i bergkunst rundt 5500–5000 fvt., som omfatter tilhugde bilder av båter, ofte med en forstevn formet som elghode (Helskog, 1985, 2012; Gjerde, 2016). Bergkunstscener med båter viser blant annet dypvanns kveitefiske med bruk av line og fiskesøkke og jakt etter både hval og sel. En seljaktscene på bergkunsten i Alta, datert til 5200–4200 fvt., viser bruk av

lyster fra en båt (Gjerde, 2016, s. 342–343). Bergkunstscener viser at både seljakt og fiske i yngre steinalder sannsynligvis var assosiert med mer intensiv og velorganisert dypvannsfangst med store umiaklignende skinnbåter, ulik de mindre skinnfarkostene som ble brukt i eldre steinalder. Avbildede endringer i båtteknologier er trolig knyttet til endring i fangstteknologi, hvor bruk av slipte skifergjenstander, som gjerne ble brukt til maritime aktiviteter, hadde en betydelig rolle.

SPYDSPISSER, HARPUNER OG SJØFANGST

Sjøfunn av spydspisser av skifer inkluderer fire såkalte samaspisser og en ballstadspiss, alle bredbladete spydspisser med tange og spisse mothaker, som hovedsakelig ble brukt i perioden fra ca. 3500 til 2000 fvt. Flere arkeologer har antatt at slike spisser ble brukt til blant annet jakt etter småhval og sel (Petersen, 1937; Gjessing, 1942, s. 136, 138), og det er høyst sannsynlig at de fem sjøfunnene ble mistet i forbindelse med sjøfangst. Spissene fra Lødingen og Langfjorden i Alta er fra dypere vann, inntil 46 m, og kan (trolig) knyttes til båtbasert fangst. De andre tre spissene ble funnet i fjæra, i Lofoten og Meløy i Nordland og ved strandlinjen under mudringsarbeid i Mehamn i Øst-Finnmark, hvor sel og småhval kunne jaktes på.

Harpunspissen av reingevir fra fjæra på Kvaløya ble sannsynligvis mistet i forbindelse med sjøfangst etter sjøpattedyr. Det er lite sannsynlig at spissen ble vasket ut av et kulturlag fra en boplass på land. Tolkningen om at spissen ble begravd i leirebunn med gunstige bevaringsforhold inntil den gradvis ble utvasket og eksponert på overflaten, er mer overbevisende.

SJØFUNN AV SLIPTE SKIFERGJENSTANDER SOM MULIG OFFERFUNN

To nyelvspisser ble tatt opp av fiskere fra store dybder (82 og 183 m) i Varangerfjorden. Funnkontekstene kan tyde på at spisstypen ble benyttet i forbindelse med fangst av småhval og sel fra båt (Olsen, 1994, s. 82), men de kan også representere offerfunn. Gjessing (1942, s. 168) beskriver nyelvspissen som ble tatt opp i 1895, som «uvanlig elegant», og spissen

som ble fisket opp i 2005 like sør for Nesseby-grunnen, er også vakker. Det er uvanlig å finne nyelvspisser som ikke er brukket i flere fragmenter, og de to spissene fra Varangerfjorden er i eksepsjonelt god tilstand. Derfor kan det ikke utelukkes at spissene representerer offerfunn som med hensikt ble deponert i dypt vann.

Når det gjelder de andre fem spydspissene, er det påfallende hvor like de er. Alle er bredbladete spisser med tange og spisse mothaker og tilhører kun to av Gjessings mange typer, samatype og ballstadtype. Funnstedet i Tjeldsundet for samaspissen B8846 og to av funnstedene nevnt av Petersen (1937), i Fillfjorden på Hitra og Meløysundet, er påvirket av tidevannsstrømmer som danner et grunnlag for rike matressurser, blant annet sel og hval (se Skandfer, 2023). Tre av spissene kom fra steder som sannsynligvis var naturhavner når de ble deponert: Gamvik, Innerkåven og Ballstad. Både spissformene og funnstedene styrker tolkningen om at spissene ble mistet under jakt på sjøpattedyr.

Ble knivene mistet eller ofret med vilje fra båter? I motsetning til spydspisser, som trolig ble brukt til sjøfangst, er eneggede kniver assosiert med arbeid som foregikk på land. Eneggede skiferkniver er vanligvis tolket som flensekniver for maritime jakt-, fangst- og fiskergrupper, og disse ble brukt til arbeid med skinn, særlig fra sjøpattedyr (Lentfer mfl., 2023). Det er derfor rimelig å anta at slike kniver ikke var vanlige å ha med i en båt, og sjansen for at de ble mistet etter et forlis, er derfor nokså liten.

Det er oppsiktsvekkende at sjøfunn av eneggede kniver er begrenset til to steder i Troms som ligger kun ca. 80 km fra hverandre: på Dypingen og i Stønnesbotn, hvor fire kniver ble funnet på samme sted. At alle knivene er hele og uten tydelige bruksspor, kan tyde på at de var ubrukte. To av knivene fra begge lokalitetene, en rett og den andre buet i formen, har sagtannet dekor langs hele bladryggen. Lignende sagtannet dekor på eneggede skiferkniver er ikke kjent ellers i Nord-Norge, og det finnes kun noen få i Midt-Norge. Den buete kniven har i tillegg to hakk på undersiden av skaftet, som også er tolket som dekor. Samlet sett er det et empirisk grunnlag for å argumentere for at disse knivene var spesielle gjenstander som ble deponert i sjøen som en rituell hendelse.

Hvis de fem knivene ble deponert i sjøen som ofringer, hvorfor ble akkurat de to stedene valgt? Funnstedene har flere likhetstrekk. Både Dypingen (55 m) og Stønnesbotn (116 m) er fordypninger i relativt smale sjøpassasjer, med nokså kort avstand til land (400 og 475 m). Det betyr at selv om lokalitetene ligger nær land, er selve funnstedene i sjøen likevel utilgjengelige, en status som er forsterket av de store dybdene. De to funnstedene framstår som ikke tilfeldig valgt, og de kan ha hatt rituell betydning i et havskap ladet med symbolske verdier (Maurstad, 2010). Det er mulig at stedene hadde rike selbestander, og at knivene, som trolig kan knyttes til prosessering av sel, ble valgt som passende ofringer.

Både redskaper og dekor på redskapene brukt til sjøfangst kan fungere som mellomledd som binder sammen byttedyr og mennesker. Damms artikkel i denne boka beskriver to fiskesøkker med ristninger av fisk og et menneske og foreslår at de ble brukt for å vedlikeholde og pleie relasjoner mellom arter og en bestemt verdensorden gjennom magi (Damm, 2023). Jaktmagi ble også synliggjort i formen på skiferkniver og ristninger av forskjellige byttedyr slik som hval og fisk på knivene (Sognes, 1996; Haug, 1998). Den uvanlige sagtanndekoren på knivene som antagelig ble ofret i sjøen ved Senja og Grytøya, kan ha hatt en lignende rolle som budskapsleverandør. Westerdahl (2005, 2010) har synliggjort kontrasten mellom sjø og land i det rituelle havskapet blant jakt-, fangst- og fiskerbefolkningene, hvor forskjellige objekter og andre medier ble brukt som medierende mellomledd. Sjøofringer av skifergjenstander kunne også ha fungert som slike mellomledd.

REFERANSER

Brøgger, A. W. (1909) *Den arktiske stenalder i Norge*. Kristiania: Vitenskapelig Selskaps Skrifter II.

Damm, C. (2023) Fiskesøkker og hverdagens magi i steinalderens kystlandskap. I: Jørgensen, R., Skandfer, M. og Storli, I. (red.) *Fragmenter av Nord-Norges fortid*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Serie B: Skrifter CLXXXIX, Stamsund: Orkana Akademisk, 91–110.

Damm, C., Skandfer, M. og Jordan, P. D. (2022) Peopling prehistoric coastlines: identifying Mid-Holocene forager settlement strategies in northern Norway. *Journal of Maritime Archaeology* 17, 131–160. https://doi.org/10.1007/s11457-021-09316-x

Gjessing, G. (1942) *Yngre steinalder i Nord-Norge*. Oslo: H. Aschehoug & Co.

Gjerde, J. M. (2016) Marine ventures in the Stone Age rock art of Fennoscandia. I: Bjerck, H. B., Breivik, H. M., Fretheim, S. E., Piana, E. K., Skar, B., Tivoli, A. M. og Zangrando, A. F. J. (red.) *Marine Ventures. Archaeological perspectives on human-sea relations*, s. 337–354. Sheffield U.K.: Equinox.

Gjerde, J. M. (2021) The earliest boat depiction in Northern Europe: newly discovered Early Mesolithic rock art at Valle, northern Norway. *Oxford Journal of Archaeology* 40(2), 136–152. https://doi.org/10.1111/ojoa.12214

Haug, A. (1998) Dekorasjon og symbolikk på skifergjenstander. *Spor – fortidsnytt fra midt-norge*. Nr. 1 1998, 26–27.

Helskog, K. (1985) Boats and meaning. A study of change and continuity in the Alta fjord, Arctic Norway, from 4200–500 years B.C. *Journal of Anthropological Archaeology* 4, 177–205. https://doi.org/10.1016/0278-4165(85)90002-9

Helskog, K. (2012) Helleristninger av båter og ressursutnyttelse i Europas nordlige ytterkant. I Kaul, F. og Sørensen, L. (red.) *Nordlige verdener – agrarsamfundenes ekspansion i nord*. Symposium på Tanums Hällristningsmuseum, Underslös, Bohuslän, 25.–29. mai 2011, 221–232.

Jørgensen, E. (2021) Scalar effects in ground slate technology and the adaptive consequences for circumpolar maritime hunter-gatherers. *Journal of Archaeological Method and Theory* 28, 333–385. https://doi.org/10.1007/s10816-020-09458-7

Lentfer, C., Skandfer, M., Presslee, S., Hagan, R., Robson, H. K. og Damm, C. (2023) Cut above the rest: a multi-disciplinary study of two slate knives from forager contexts in coastal Norway. *Oxford Journal of Archaeology* 42(2), 90–106. https://doi.org/10.1111/ojoa.12267

Maurstad, A. (2010) Cultural seascapes as embodied knowledge. I Grønseth, A. S. og Davis, D. L. (red.) *Mutuality and Empathy. Self and Other in the Ethnographic Encounter*, 35–48. Wantage, U.K: Sean Kingston Publishing.

Murashkin, A., Kiseleva, A. og Malutina, A. (2019) Sea hunting and fishing in the Northern Fennoscandia from 5000 calBC to BC/AD transition: inventory and faunal remains. Upublisert foredrag holdt ved Norges arktiske universitetsmuseum, UiT.

Nicolaissen, O. (1902) *Katalog over oldsager i Tromsø museum.* 26(1). Tromsø: Tromsøpostens Bogtrykkeri.

Olsen, B. (1994) *Bosetning og Samfunn i Finnmarks Forhistorie*. Oslo: Universitetsforlaget.

Petersen, T. (1937) *En skiferspiss fisket op fra Fillfjorden, Hitra*. Trondheim: Det Kongelig Norske Videnskabers Selskabs forhandlinger, X (48).

Skandfer, M. (2022) Hunting for hide. Investigating an other-than-food relationship between Stone Age hunters and wild animals in Northern Europe. *Open Archaeology 2022* (8), 819–852. https://doi.org/10.1515/opar-2022-0260

Skandfer, M. (2023) En blodflekket kniv fra steinalderen. I Jørgensen, R., Skandfer, M. og Storli, I. (red.) *Fragmenter av Nord-Norges fortid*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Serie B: Skrifter CLXXXIX, Stamsund: Orkana Akademisk, 67–90.

Skar, B., Rosvold, J. og Nymoen, P. (2022) Tales of Middle Mesolithic cultural transformations and marine adaptation: The case of a simple hatchet of whale bone. *Primitive tider* 24, 51–64. https://doi.org/10.5617/pt.10048

Sognnes, K. (1996) Dyresymbolikk i midt-norsk yngre steinalder. *Viking* LIX, 25–44.

Sommerseth, I. (1997) *Tidlige skifergjenstander på Slettnes. Problemer omkring typologi, kronologi og fortidig mangfold.* Hovedfagsavhandling i arkeologi. Tromsø: Universitetet i Tromsø.

Søberg, H. C. (1986) *Skiferkniver sør for polarsirkelen i Norge. En analyse av attributter, typer og geografisk fordeling med bakgrunn i det fennoskandiske skiferkompleks.* Magistergradsavhandling i arkeologi. Bergen: Universitetet i Bergen.

Wammer, E. U., Mansrud, A., Nymoen, P. og Kvaløy, F. (2019) Mistet på sjøen? En nyoppdaget fiskekrok fra steinalderen i Søgne, Vest-Agder. *Primitive tider* 19, 25–43. https://doi.org/10.5617/pt.7534

Westerdahl, C. (2005) Seal on land, elk at sea: notes on and applications of the ritual landscape at the seaboard. *The International Journal of Nautical Archaeology* 34(1), 2–23. https://doi.org/10.1111/j.1095-9270.2005.00039.x

Westerdahl, C. (2010) Sea versus land. An arctic and subarctic «cosmology»? I Westerdahl, C. (red.) *A Circumpolar Reappraisal: the legacy of Gutorm Gjessing (1906–1979)*, 301–328. BAR International Series 2154. Archaeopress, Oxford.

Wickler, S. (2019) Early boats in Scandinavia: new evidence from Early Iron Age bog finds in Arctic Norway. *Journal of Maritime Archaeology* 14, 183–204. https://doi.org/10.1007/s11457-019-09232-1